

Boris Mlakar

GENERAL RUPNIK IN SLOVENSKO DOMOBRANSTVO

General Leon Rupnik je bil brez dvoma ena osrednjih osebnosti v okviru protirevolucionarnih in kolaboracionističnih sil na Slovenskem v času 2. svetovne vojne. To se je do neke mere potrdilo že v času pred kapitulacijo Italije v zvezi z njegovim delovanjem kot ljubljanski župan in predvsem z njegovimi »strokovno-vojaškimi« prizadevanji za bolj učinkovito organizacijo vojaškega, oboroženega boja proti NOG. Seveda je tedaj še večina vzvodov odločanja o tem v protirevolucionarni sferi bila v rokah drugih činiteljev kot so bili Slovenska zaveza, odbor Vaških straž, četniško vodstvo, ministri v Londonu itd. Rupnik je bil do neke mere le izrabljena figura tako s strani okupatorja kot protirevolucionarnega vodstva, saj izrecno ni mogel izvesti nobene pomembnejše iniciative.

Z odhodom italijanskega ter prihodom nemškega okupatorja v septembru 1943 se je položaj v tem smislu skoraj takoj korenito spremenil. Vloga Rupnika je v novih razmerah že v prvih dneh pričela rasti, nekaj po zaslugi dejstva, da je bil župan, dalje zato, ker si je prizadeval vojaško organizirati dele bele garde v Ljubljani; pravtako je njegova vloga relativno porasla zato, ker je bilo strankarsko vodstvo takrat precej dezorganizirano in zaposleno z mrzličnim reševanjem Vaških straž na terenu. Predvsem pa gre zasluga za Rupnikov vzpon nemškemu okupatorju oziroma vrhovnemu komisarju Friedrichu Rainerju, ki je Rupnika povzdignil v položaj predsednika pokrajinske uprave v Ljubljanski pokrajini, kar je takrat ustrezalo rangu prefektov v ostalih pokrajinah operacijske cone Jadransko primorje. Rainer je po pripovedovanju predlog za imenovanje Rupnika dobil od škofa Gregorija Rožmana, katerega je poprosil za nasvet. Rupnik je nato predlagani položaj po premisleku sprejel, kar je opravičeval s potrebo, da še nadalje odigra svojo vlogo, to je vlogo »advokata naroda«. Vprašanje je seveda, ali so v tej formulaciji zajeti vsi in pravi subjektivni motivi Rupnikove odločitve, da svojo kolaboracijo in navsezadnje tudi izdajstvo nadaljuje tudi z novim okupatorjem in na še višji ravni, kot je to delal poprej. Deloma se skrivajo odgovori na to tudi v sklopu njegovega odnosa do domobranstva, o katerem želimo malo podrobneje spregovoriti v tem sestavku.

Vsekakor je Rupnik odigral eno od osrednjih vlog že v procesu formiranja Slovenskega domobranstva. Na tem mestu se bomo omejili na omembo najbolj značilnih dejstev in okoliščin.

Očitno gre pripisati tudi Rupnikovi pobudi, da se je takoj po kapitulaciji Italije v Ljubljani pričelo zbirati moštvo iz razpadlih Vaških straž in četnikov, iz katerih je župan tedaj hotel ustvariti neko zanesljivo milico ter jo uporabiti za zaporo ljubljanskega bloka, ki je bil po odhodu italijanskega vojaštva nezaseden ter so Ljubljanci prosto lahko odhajali v partizane. Mislil pa je pri tem tudi na potencialno nevarnost partizanskega napada. Pri organiziranju tega moštva sta se predvsem eksponirala njegov zaupnik kapetan fregate Janko Kregar ter njegov zet poročnik Dejan Suvajdžič, omeniti pa gre pri tem še poročnika Danila Capudra in poročnika Miloša Abrama. Pri tem je Rupnik užival podporo poveljstva polka Admont oziroma nemškega poveljnika mesta Ljubljane. To je bil torej

¹ Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (dalje: AIZDG), fond Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, fasc. 925/III.

t. im. 1. domobranski bataljon, ki je vsaj za Ljubljano predstavljal prvo jedro bodočega Slovenskega domobranstva. Rupnik je to svojo »domačo milico« ocenil v jačini nad 1000 mož, vendar drugi glasovi govore le o okrog 500 možeh.²

V tistem času so k Rupniku prihajali vsemogoči ljudje ter ga v skrbi in strahu pred komunistično nevarnostjo prosili, naj kaj ukrepe za obrambo. Šlo je za politične in vojaške osebe, za predstavnike strank in »beguncev«, posebno potem, ko so se razširili glasovi, da je general prevzel vodstvo akcije proti komunistom. Pozneje je Rupnik v nekem internem govoru omenil, da so tedaj »letali« za njim, »da naj za božjo voljo kaj storim, ker me bodo vsi podpirali.«³

Pri tem se seveda Rupnik ni dal preveč prositi, saj se iz njegovega predhodnega in pa poznejšega delovanja in izjav vidi, da je imel precej določno predstavo o tem, kaj bi po njegovem bilo potrebno storiti za uspešnejši boj proti NOG. Mislil je na organiziranje majhne, a kakovostne in elitne narodne vojske, ki bi se oslonila na nemškega okupatorja, pri tem pa naj bi bil povsem izločen »razkrajajoči« strankarski duh, ki je po njegovem poprej vladal v Vaških stražah. Vsekakor je imel o nesposobnosti vodstva le-teh tedaj dovolj očitne dokaze. Ta svoj načrt oziroma želje je potem vedno znova in v različnih odtenkih ponavljal in ga skušal doseči. Ta se je glede čisto formalne vojaške platí sicer skladal z načrti strankarskega vodstva kot tudi okupatorja, toda glede značaja in »ideologije« te vojske mu pa omenjena subjekta sploh nista šla na roko.

V začetku je kazalo, da bo Rupnik dejansko prevzel vse niti nove snujče se protirevolucionarne oborožene formacije v svoje roke. Nanj se je obrnil Protikomunistični odbor, imel je že neko vojaško zaslonbo pri sinu Vuku in v moštvu v ljubljanskih vojašnicah. Prav ob tem so 20. septembra 1943 pri Slovenski legiji ugotavljali, da »med našimi fanti v kasarni je neko gibanje v prid generalu Rupniku. Pričakovati je, da bodo storili kak nepričakovan korak.«⁴ Nanj sta se obrnila tudi Rainer in Erwin Rösener, prvi seveda predvsem zaradi političnega sodelovanja. Toda Rösener, ki Protikomunističnega oziroma kakega drugega odbora ni mogel uradno priznati za enakopravnega partnerja (to pravzaprav tudi strankarsko vodstvo uradno ni hotelo postati), se je na Rupnika obrnil zato, da bi mu utrl pot med slovenske vojaške kroge, med katerimi je kot najstarejši častnik imel pač določeno avtoriteto. Hotel ga je torej le za posrednika, gotovo pa ne za konkretnega izvajalca njegovih zamisli, česar Rupnik v začetku očitno ni razumel. Kronologija pogajanj med njima sicer še ni dovolj jasno razvidna,⁵ tudi ni jasno, ali je šlo za stike med njima neposredno, ali pa le preko »pooblaščenih«. Dejstvo je, da je s pomočjo ilegale Rupnik Višjemu SS in policijskemu vodji preskrbel za začetek nek določen častniški kader in štab, ki mu je najprej načeloval nezanesljivi polkovnik Anton Kokalj. Pri tem je bil Rösener z višjimi častniki celo nezadovoljen, saj kot se je pozneje izkazalo, bi mu kot načelnik štaba zadostoval sposoben stotnik Vuk Rupnik. Toda general in njegov sin sta hotela upoštevati red starešinstva in Rösener se je v tem pač moral ukloniti, če si je hotel zagotoviti začetno sodelovanje.⁶

Rupnik je tedaj domneval, da bo on kot predsednik pokrajinske uprave lahko vodil tudi domobranstvo. Dr. Miloš Stare je v tistem času pisal ministru dr. Mihi Kreku v London, da se je Rupnik z Nemci začel pogajati

² Ljanko Urbančič, Ob rojstvu slovenskega domobranstva. Slovenski obzornik v Avstraliji, št. 1, sept. 1975, Ashfield N. S. W., str. 14.

³ AIZDG, fond Slovensko domobranstvo (dalje: SD), fasc. 279/III (govor pred častniki SD 1. 12. 1944).

⁴ Arhiv Republiškega sekretariata za notranje zadeve (dalje: ARSNZ), zbirka Albina Smajda.

⁵ V svoji povojni izjavi Rupnik nič ne govori o pogodbi z Rösenerjem.

⁶ AIZDG, fasc. 925/III.

na svojo roko (mimo njih!) ter da je »vzel vse to v svoje roke z nekako ljubosumnostjo.«⁷ Za to se je očitno čutil tudi poklicanega, kar je omenil že pri svojih začetnih stikih z ilegalo kot tudi pozneje v svojih govorih in v povojni izjavi v preiskovalnem zaporu. V zvezi z domobranstvom ponavadi govori v prvi osebi, kot o svojem načrtu, kot o »mojem domobranstvu«. To je bilo seveda tudi taktično propagandno oziroma retorično sredstvo in podobno je seveda govoril tudi Rösener. Po drugi strani pa bi iz gradiva Protikomunističnega odbora nepoučeni včasih lahko dobil vtis, da domobranstva ne bi bilo brez polkovnika Kokalja. V tistem času po pozivu Slovenske domobranske legije 23. septembra 1943 pa do prihoda Rösenerja oktobra v Ljubljano se je Rupnik »na podlagi dejstva, da je bil aktivni jugoslovanski general«⁸ proglasil »začasno«⁹ za komandanta formirajočega se domobranstva. Ta izraz o začasnosti je njegova poznejša izjava, v času tega dejanja pa je gotovo upal, da bo to ostal do konca. 25. septembra je tako izdal naredbo, s katero je sebe postavil za komandanta, Kokalja pa za inšpektorja. Ob tem se do Rösenerjevega prihoda ni zgodilo nič več pretresljivega. Iz tega časa poznamo še njegovo povelje št. 2 z dne 30. septembra 1943, namenjeno SD. Glasi se takole: »Da se konča pasivno zdržanje domobranstva, ki so ga med italijanskoasedbo pokrajine bado-ljevske štabi uprav kultivirali, ukazujem: Kjerkoli se na področju samostalnih oddelkov domobranstva, t. j. oddelkov, ki niso vezani na neposredno sodelovanje z nemško vojsko ali policijo, pokažejo oboroženi banditi, je treba te brez odlašanja napasti in pokončati.«⁸ itd.⁹ Vsebinska je seveda zanimiva kot verjetno prvi ukaz domobrancem kot takim za boj proti partizanom. Iz nje je tudi razviden značilen položaj domobranstva glede na okupatorjeve enote, ukaz pa je bil dostavljen »vsem aktiviranim postojankam SD«. Najbolj zanimivo pa je pri tem dejstvo, da se je Rupnik pod ta ukaz podpisal kot prezident pokrajinske uprave in ne kot komandant SD. Vprašanje je, zakaj tega ni storil, saj Rösenerja še ni bilo v Ljubljani, da bi mu to preprečil, ali pa je sam slutil, da ne bo ostal kot komandant. Vsekakor je njegov oklic za komandanta ostal verjetno samo v okviru štaba SD in je vprašanje, če so ostala javnost pa tudi zunanje enote domobranstva za to sploh vedele. V časopisju to vsekakor ni bilo objavljeno.

Stvar se je vsekakor spremenila že v sredini oktobra 1943. Rösener ga je odrinil od vodstva domobranstva, 11. novembra pa mu je celo izrecno zabičal, da naj se v bodoče vzdrži vsakih poslov v zvezi z domobranstvom.⁹ Kljub temu, da je bila očitno glavna Rupnikova značajska lastnost poslušnost svojim vsakokratnim nadrejenim, pa se to pot tega nasveta le ni mogel povsem držati. Pri tem seveda ni šlo zgolj za neposlušnost, temveč tudi za posledice praktičnega delovanja pokrajinske uprave oziroma SD, kjer so se zadeve marsikje prepletale. Rupnik je od tedaj slabo leto v vodstvenem smislu sicer izven SD (drugače je vpisan kot domobranec pod št. 1000!), toda v skladu s svojimi načrti in željami ter s pomočjo svoje avtoritete, ki jo je brez dvoma imel, je tudi kot prezident posredno ali neposredno vplival na razvoj domobranstva.

Organizacijski štab SD je tudi po oktobru 1943 imel z Rupnikom stalne stike, saj je npr. le-ta načelniku podpolkovniku Francu Krenerju celo avtoritativno ukazal, da mu mora vedno referirati o dogajanju v okviru domobranstva. Štab je zato v njem kot predsedniku pokrajinske uprave gledal svojega predpostavljenega, vsi domobranci pa so ga imeli za nekakšnega duševnega očeta domobranstva. Organizacijski štab je preko njega tudi skušal izpeljati razne svoje težnje, za kar je Rupnik ponavadi interveniral

⁷ AIZDG, zbirka Izidorja Cankarja, fasc. 8/II.

⁸ AIZDG, fond SD, fasc. 277/II.

⁹ AIZDG, fasc. 925/III.

pri Rösenerju, ki se je pač moral sprijazniti s tem, da starega generala ni moč povsem odtrgati od SD.¹⁰ Gledanje na Rupnika v okviru SD značilno odraža npr. dopis nadporočnika Dušana Lenščaka, ki se je pozneje »izkazal« pri primorskih domobrancih, ki je svojemu predpostavljenemu v zvezi z nabavo cigaret pisal, da je možno tobak nabaviti »po naredbi predsednika pokrajinske uprave in vrhovnega poveljnika SD«.¹¹ Zadeva je iz januarja 1944 in tu seveda ni šlo za »naredbo« Rupnika, temveč verjetno le za obvestilo. Izražanja sicer nikdar ni moč povsem poenotiti, toda tu je izraz »vrhovni poveljnik« gotovo izražal neko neuradno splošno mnenje, vzdrušje, če že ne kakega formalnega internega navodila.

Kot poslušalec se je Rupnik udeležil že prve domobranske »akademije« 3. oktobra 1943 v Frančiškanski dvorani v Ljubljani. Akademijo so priredili samozvani propagandisti med domobranskimi prostovoljci v šentjakovski šoli. Obveščevalni organ »Vesti« so prireditve ocenile kot diletantsko glasbeno produkcijo in za antipropagando za domobranstvo. Posebej jih je motila prevelika vloga (sumljivih) frančiškanov ter izvajanje orjunaške himne, ki jo je za to priložnost predelal Ljenko Urbančič.¹² Pomembno vlogo naj bi Rupnik imel tudi pri domobranski povorki po mestu čez teden dni, ki so jo organizirali isti ljudje. Ker se štab ni nič zganil, se je Urbančič obrnil neposredno na generala, ki mu je po obrazložitvi potrebe po taki akciji baje dejal: »Zato vam, domobranec Urbančič, dajem povelje, da prostovoljci nastopite čimprej!«¹³ Povorko, ki je šla s slovensko zastavo na čelu 400 ljudi, je Albin šmajd ocenil za neuspešno, saj je vzbudila slab vtis zaradi premajhne udeležbe.¹⁴ Po drugi strani pa je v kolaboracionističnem časopisu bila deležna pretiranih pohval.

General Rupnik je skrbel tudi za številčno oziroma kadrovsko krepitev SD. Že 25. septembra 1943 je imenoval posebno komisijo, ki je presojala zanesljivost bivših ali še vedno interniranih v Italiji glede možnosti vrnitve domov in njihove nadaljnje usode. V njej je bil tudi zastopnik SD, ki je z grožnjami oziroma z moralnim pritiskom poskušal dobiti čimveč »prostovoljcev« za SD.¹⁵ V oktobru je Rupnik pozval vse slovenske častnike, naj store svojo narodno dolžnost in stopijo v vrste SD. Konec meseca je objavil razne olajšave za srednješolske dijake, če bi vstopili v SD, podobno je storil poleti 1944.¹⁶ Nekatere razglase s pozivi za vstop v domobranstvo je izdajala pokrajinska uprava, podpisoval pa jih je Rupnik. Pokrajinska uprava je do konca leta 1943 prevzela tudi neposredno financiranje domobranstva. Prav tako je uprava aprila 1944 zagotavljala vsem ranjenim domobrancem posebno mesečno podporo, dokler se to ne bi uredilo v skladu z Rainerjevo uredbo o ustanovitvi domobranskih oddelkov.¹⁷

Stvari, ki so tedaj Rupnika povezovale z domobranci, je bilo še polno, pri čemer so nekatere bile precej banalne. Tako je marca 1944 dovolil pokrajinski socialni ustanovi »Zimska pomoč«, da je lahko prodajala svoje tombolske tablice med domobranci¹⁸, priporočal je domobrancem v branje beograjski list »Donauzeitung«, reguliral je službeni status članov SD, odredjal domobranske zdravnike ipd.¹⁹ Seveda je Organizacijski štab dobival od Rupnika oziroma pokrajinske uprave tudi razne druge predpise in od-

¹⁰ AIZDG, fasc. 925/IV.

¹¹ AIZDG, fasc. 277/III.

¹² AIZDG, fond Informativni urad, fasc. 111 a/III; Jutro 5. 10. 1943; Slovenski narod 4. 10. 1943.

¹³ Urbančič, Ob rojstvu SD, str. 14.

¹⁴ ARSNZ; Jutro 12. 10. 1943.

¹⁵ ARSNZ; Ivan Križnar, Slovensko domobranstvo. Ljubljana v ilegali IV, Ljubljana 1970, str. 243 (dalje: Križnar).

¹⁶ Ivan Križnar, Slovensko domobranstvo v boju proti narodnoosvobodilnemu gibanju. Osvoboditev Slovenije 1945, Ljubljana 1977, str. 190; AIZDG, fond SD, fasc. 285/I—IV.

¹⁷ AIZDG, fasc. 285/I.

¹⁸ Prav tam.

¹⁹ Prav tam; fasc. 279/II.

redbe, ki niso zadevale le domobranstva. Tako je npr. 28. junija 1944 dobil odredbo o obveznem popisu in pokopu vseh padlih in mrtvih najdenih »upornikov«, kar naj bi storila domobranski sodni organ in domobranski zdravnik.²⁰ Povezava med SD in Rupnikom je bila navsezadnje tudi v dejstvu, da so bili člani policijskega zbora hkrati tudi pripadniki SD, a podrejeni pokrajinski upravi. Seveda pa gre tudi pri tem upoštevati dejstvo, da je bila policija skoraj povsem pod nemško kontrolo.²¹

Posledice oziroma obeležja te Rupnikove avtoritete ter vodilnega položaja so se kazale tudi na druge načine. Nanj se je obračal tudi del »javnosti« v zvezi z domobranskimi ali sorodnimi vprašanji. Tako so »turjaški borci« svojo spomenico z dne 17. novembra 1943 poleg slovenskemu narodu in SD namenili tudi Rupniku. V izjavi se kot predstavniki mladine zaklinjajo, da bodo borbo proti breznarodnemu in brezbožnemu komunizmu vodili naprej do zmage ter da z veseljem pozdravljajo ustanovitev SD, v katerem naj bi služil vsak Slovenec s ponosom itd. Protestirajo proti strankarski gospodi in apelirajo na narodno zavest proti strankarstvu ter zahtevajo od vodstva uvedbo reda in najstrožje discipline v »vsako najmanjšo narodovo celico«. Prav tako so zahtevali, da ima domobranska vojska prednost pred vsemi drugimi poklici. Vsebina je Rupniku bila vsekakor všečna, očitno pa tudi Krenjerju, ki jo je dostavil Informativnemu uradu s prošnjo, da se objavi v časopisju²², kar se je tudi zgodilo.

Nekaj podobnega je bilo z izjavo »bivših bojevnikov«, ki so jo 15. marca 1944 naslovili samo na Rupnika. V njej govore o krivdi komunizma in mednarodnega židovstva, ki sta pahnila slovenski narod v tako veliko nesrečo. Pri tem pozdravljajo prezidentovo delo ter ga podpirajo v njegovem boju proti strankarstvu in v delu za vzgojo nove mladine, za socialno pravičnost, predvsem pa za vzpostavitev reda in miru na slovenski zemlji, za kar naj bi bil potreben učinkovit oborožen nastop. Pri tem hočejo pomagati tudi oni in žele, da se iz njihovih vrst osnujejo »vojaške edinice po mestih in na deželi, ki bodo prevzele vso lokalno varnostno službo«. Vsi ti in še drugi ukrepi pa bi se morali razširiti tudi po vseh drugih predelih, kjer »moriijo in požigajo komunisti, in to je danes vsa slovenska zemlja, torej tudi Primorska, Gorenjska in Štajerska«. Ob tem izjavljajo tudi svojo lojalnost Adolfu Hitlerju in žele, da njihove želje Rupnik prenese Führerju in »vrhovnim predstavnikom Narodne socialistične stranke in Oborožene sile«. Ob slednji lojalnostni izjavi Hitlerju moramo nujno pomisliti še na podobno izjavo odbora dolenskih, notranjskih in belokranjskih beguncev, ki ga je njihov vodja agilni dekan škulj 19. decembra 1943 pripeljal k Rupniku. Begunci so tedaj Rupniku »potožili« svoje težave in se mu zahvalili, da je izposloval (?) ustanovitev SD, ki »nam bo spet vrnilo dom in omogočilo pošteno življenje.« Nato pa so ga prosili, da naj na »najvišja mesta nemške države« sporoči izraze njihove hvaležnosti in brezkompromisne lojalnosti. Rupnik je to storil tako prek Rösenerja kot Rainerja. Odgovor Hitlerja je spet prek obeh nacističnih funkcionarjev prispel v začetku februarja 1944. Njuni pismi je Rupnik »dragim slovenskim kmetovalcem« prebral na slovesnosti v Frančiškanski dvorani 3. februarja. Po njegovih besedah se je Führer zelo razveselil te izjave in se jim zanjo zahvaljuje. Potem je Rupnik očitno ganjenim zborovalcem sporočil še to, da je Führer slovenskim kmetom dovolil tudi ustanovitev njihove stanovske kmečke organizacije kot najvažnejše organizacije takoj za domobranstvom.²⁴ Pri teh, v slovenskem zgodovinskem kontekstu tako neverjetnih dejstvih, bi bilo izredno zanimivo

²⁰ AIZDG, fasc. 285/II.

²¹ Križnar, str. 252; AIZDG, fasc. 925/III.

²² AIZDG, fond Pokrajinska uprava, fasc. 116/II.

²³ Arhiv SRS, fond Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, fasc. 15.

²⁴ Slovenec 4. 2. 1944; Križnar, str. 251.

vedeti, do kod je segla »spontanost« teh izjav. Gotovo je šlo za določene direktive in pritiske, a kdo je na koga pritiskal? Je šlo pri tem za oportun rezultat pritiska okupatorskih funkcionarjev na Rupnika, škulja, častnike itd.? Ali je pobuda prišla od vrhnje plasti slovenske protirevolucije, ali pa celo izmed vrst beguncev? Žal za sedaj na to vprašanje ni moč zanesljivo odgovoriti.

Rupnik se je kot prezident pokrajinske uprave ukvarjal z domobranstvom tudi bolj neposredno. Tako je po ustanovitvi Propagandnega odseka pri svoji upravi 27. novembra 1943 že čez nekaj dni izdelal norme, po katerih naj bi se uravnavalo delovanje med SD in tem odsekom v zvezi s propagando. Po njegovem naj bi pri domobranskem štabu stalno deloval propagandni referent, ki bi se vključil tudi v delo Propagandnega odseka in bi tako tvoril stalno zvezo med obema organoma. Tudi šolanje domobranskih propagandistov naj bi prevzel njegov odsek itd.²⁵ Ti načrti potem sicer niso povsem obveljali, vendar so značilni za Rupnikovo stalno skrb za notranji razvoj domobranstva. Podobno se je vtikal v vprašanje taktike domobranskega bojevanja proti partizanom. Tu naj bi zagovarjal gverilsko taktiko nastopanja v manjših grupah, hitro pojavljanje in konspirativno premikanje ter takojšnje umikanje na izhodiščne položaje po akcijah. Zavzemal se je tudi za »čiščenje« terena od terencev.²⁶ Kar se tiče vojaške usposobljenosti domobrancev in njihove siceršnje kakovosti je bil kot poklicen vojak očitno zelo občutljiv ter je po lastni izjavi skušal na to posredno in neposredno vplivati. V tem smislu je imel tudi stike s Rösenerjem, ki mu je očital, da domobranci ničesar ne znajo; ta očitek je zanimiv, saj bi po Rösenerjevem prejšnjem mnenju Rupnik ne imel nobenega opravka z domobranstvom. Toda praksa in atmosfera v protirevolucionarnem taboru sta pač kazali drugače. Rupnik je proti temu protestiral ter zahteval še več šol za domobranske rekrute in gojence. Konec zime sta se Rösener in Rupnik zmenila za skupen ogled vojaških vaj nemških ter domobranskih vojakov in slednji so se res zelo slabo izkazali.²⁷ Podobno je bil Rupnik ves čas zaskrbljen zaradi politične ali strokovne neustreznosti domobranskih častnikov. Njegovo zanimanje za domobranstvo se kaže npr. tudi v njegovi božični poslanici leta 1943, ki jo je Krener podrejenim enotam razposlal kot naredbo št. 26. V njej Rupnik pravi domobrancem, da jih je usoda v tem »najusodnejšem času svetovne zgodovine« postavila na branik svetovne zgodovine ter da nanje ves narod zre s ponosom in zaupanjem, saj v njih vidi zaščitnike reda, varnosti ter čuvarje narodnih svetinj in tradicij. Tudi on je prepričan, da bodo v tej vsiljeni borbi vztrajali do zmage, ki »mora biti dokončna in popolna«. Dosežena pa bo z božjo pomočjo.²⁸ To čestitko so morali potem častniki — poveljniki čet prebrati pred množtvom zvečer 24. decembra. Za to vsestransko zanimanje za domobranstvo naj bi Rupnik imel tudi podporo Rainerja, ki mu jo je zagotovil konec leta 1943, ko mu je šel v Trst čestitat za novo leto.

Z božično poslanico smo se tako neposredno dotaknili zelo pomembnega sklopa Rupnikovega delovanja v vlogi prezidenta pokrajinske uprave. Gre za njegove javne nastope na zborovanjih, proslavah in na radiu, torej za njegove govore, pozive in poslanice. Na tem področju je bil zelo agilen, saj je moč naštetih precej preko 30 različnih govornih oziroma pisnih nastopov. Očitno se je zelo dobro zavedal pomena propagandnega delovanja in je tu tudi sam skušal storiti čim več. Pri tej propagandi je bilo ponavadi treba pomanjkanje argumentov nadomestiti z gostobesednostjo ter po-

²⁵ AIZDG, fasc. 116/II.

²⁶ AIZDG, fasc. 925/IV.

²⁷ ARSNZ; AIZDG, fasc. 925/III.

²⁸ AIZDG, fond SD, fasc. 16/I.

navljanjem enih in istih sloganov in prirojenih resnic. Pri tem mu je za model in vzor lahko služila nacistična propagandna praksa, katere strokovni predstavniki so bili med drugim sedaj poslani tudi v Ljubljano in Trst. Z našega vidika je značilno, da je Rupnik v več kot polovici svojih govorov omenjal tudi domobranstvo, pri čemer pa velja že zdaj ugotoviti, da se je v tem pogosto ponavljal in ni moč ugotoviti kakega bistvenega vsebinskega premika oziroma »napredka«.

Njegovi govori zato predstavljajo važen del silovitega propagandnega naprežanja celotne kolaboracionistične pokrajinske uprave in tako posredno tudi nemškega okupatorja. Dejansko je propagandna dejavnost v tej upravi zavzemala velik del prostora in aparata. Ob znani Rupnikovi zavzetosti za »slovenski narod« se na tem mestu postavlja tudi vprašanje, koliko se je pri tem vrhovni slovenski govornik srečeval z nemško cenzuro. Sam Rupnik je izjavil, da je prav zato moral svoje programske postavke v govorih reševati »s peskom v nemške in klerikalne oči«, pri čemer pa je vodja nemškega propagandnega urada kljub temu od njega zahteval, da mu govore predhodno predloži v pregled. To naj bi Rupnik od vsega začetka odbijal, zato pa je Gladnigg potem cenzuriral objave teh govorov v časopisju. Če je to res, potem danes nimamo na razpolago njegovih izvirnih tekstov, saj smo po večini vezani le na objave v tisku. Toda tudi v tem primeru je moč iz drugih virov, ki govore o Rupnikovih idejah, razbrati, da glavni ton govorov kljub temu ni bil prizadet. Kvečjemu je zaradi cenzure izpadlo preveliko poudarjanje slovenstva oziroma »šovinizem«, kot so to imenovali okupatorski funkcionarji.²⁹ Vendar je kljub vsemu te narodne frazeologije ostalo še na pretek. Po drugi strani se pojavlja še vprašanje, če so tudi originalni govori zrasli zgolj na Rupnikovem zeljniku. Obstaja namreč glas, da mu je govore sestavljal zet dr. Stanko Kociper, sicer tudi njegov tajnik in domobranski propagandist. Je pa še druga verzija, ki govori o tem, da je bilo v Rupnikovih govorih »2/3 Kocipra in le 1/3 Rupnika«, kar se da razlagati le z idejnim vplivanjem Kocipra, ne da bi on tudi konkretno sestavljal generalova besedila.³⁰

Glede na siceršnjo važnost, ki jo je general dajal Slovenskemu domobranstvu, je v njegovih govorih o tem pravzaprav malo poudarka. Težko je presoditi, ali je to posledica Rösenerjevih in drugih nasvetov in je to potem kompenziral s svojim posrednim delovanjem. V večini govorov je namreč problemu svoje »narodne vojske« posvetil komaj nekaj stavkov. Je pa tudi res, da so bili njegovi govori z redkimi izjemami že sicer kratki. Človek bi zato pričakoval, da bodo učinkovali jedrnato in da bodo mnogo povedali, toda vtis je drugačen zaradi stalno ponavljajočih se tem in fraz, kot da ne bi vedel kaj povedati. Je to posledica tega, da ni bil politik, kot je sam rad poudarjal? Verjetno je taka usoda vseh govorov, ki so zgolj propagandne narave.

V njegovem proglasu ob postavitvi za predsednika pokrajinske uprave seveda o domobranstvu še ni bilo govora, omenil je le, da je Slovencem s tem dana možnost, da še med to vojno vzamejo svojo usodo v svoje roke ter da bo pokrajinska uprava storila svojo dolžnost zlasti pri pokončevanju »boljševiških razbojnikov«. ³¹ Izrecno pa se je nato posvetil domobranstvu že v govoru 14. novembra 1943 v Unionski dvorani. Ko je omenil, da so se domobranci borili pravzaprav že poldrugo leto, je dostavil, da so oni prvi sinovi ob grobu stoječega slovenskega naroda, ki so začutili pomoč velikega voditelja Evrope. Polaga jim na srce, da se dobro izvežbajo ter si za vzgled in

²⁹ AIZDG, fasc. 925/III.

³⁰ AIZDG, fasc. 925/IV.

³¹ Beseda našega prezidenta. Ljubljana 1944, str. 8. V brošuri so ponatisnjeni Rupnikovi govori od 23. 9. 1943 do 27. 8. 1944.

tekmovanje vzamejo nemškega vojaka. »S svojo voljo in božjo pomočjo boste zmagali in rešili naš slovenski narod« so bile njegove zaključne besede in s tem je nakazal, kaj pričakuje od SD. Konec leta je nato v novoletni poslanici ponovno poudaril boj domobrancev z ramo ob rami z nemškim vojakom in ta boj naj bi jim dajal pravico za vero v končni uspeh itd.

Nato je pri Rupniku opaziti določeno stopnjevanje v slavljenju in veličanju vloge SD pri njegovih načrtih, besede postajajo vse bolj velike in vznesene. Rešitelj naroda dobiva nove attribute oziroma njegova vloga postaja bolj določno opredeljena v razmerju do nekaterih drugih subjektov v okviru naroda. Tako je ob polletnici delovanja spet v Unionski dvorani 17. aprila 1944 omenil rojstni dan domobranstva kot dobo največje požrtvovalnosti naše mladine, SD pa je postalo predstavnik »naše volje po obrambi, nositelj novega časa in voditelj vsega naroda v boljšo nacionalno bodočnost«. SD naj bi po njegovem bilo naslednik hrabrih slovenskih bojevnikov iz 1. svetovne vojne, verjetno tistih, ki so se bojevali na strani Avstro-Ogrske. Ko je potem orisal proces židovsko-masonske sleparije, ki je Jugoslavijo gnal stran od Evrope in povezave z Rajhom v prepad, je za to okrivil predvsem strankarsko razcepljenost naroda. To razcepljenost in stanovske spore je po njegovem treba zatreti in pričeti graditi z novimi ljudmi novo bodočnost. Njegov veliki cilj in »dnevna zapoved našega Domobranstva« je torej »Z novimi Slovenci novo Slovenijo«! S tem je tudi nakazal svoj stalni odpor proti starim strankarskim klikam in namen, da ustvari neko novo enotnost, ki bi podobno kot v nacistični Nemčiji slonela zgolj na nacionalnem načelu. To bi seveda zahtevalo dokončni obračun s starimi politiki. To je poudaril že v govoru 29. maja 1944, ko je prvič govoril na podeželju, in sicer na protikomunističnem zborovanju na Grosupljem. Dejal je, da bo »moje« (!) Slovensko domobranstvo postavilo temelje novi Sloveniji, kjer ne bo več strankarskih sporov, »ki so razjedali narod in so jih podtalni boljševiški plačanci dobro izrabili«. Izraz »moje SD« mu ni ušel po naključju, ker je namreč že čez teden dni v Polhovem Gradcu pozval zborovalce: »Združite svoje sile za mojim SD, ki čuva vaše domačije pred boljševiškim navalom in je mimo vseh strank nosilec nove vsenarodne miselnosti, katera naj nas edina in složna vodi v novo bodočnost! Bodite zares samo Slovenci!« Seveda je pri vseh priložnostih ubogljivo (ali pa sam od sebe) omenjal tudi zasluge nemškega Rajha, Führerja in vojaka, ki se bori tudi za svobodo slovenskega naroda. V okviru tega naroda pa tako ravno SD postaja tisto jedro, čisto nacionalno gibanje, ki bo pripeljalo Slovence v lepšo bodočnost. Rupnik je pri tem vse bolj nastopal z različnimi moralnimi argumenti in pozivi, uporabljal vse več lepih pridevnikov. Tako je 9. julija v šentjoštu ponovno poudaril vlogo domobranstva, ki pa se mora za to svojo nalogo notranje prekvasiti z ideološko podkovanostjo in z vsemi krepostmi, ki delajo pravega junaka in viteza. Ves narod bo zato ljubil in spoštoval svoje domobranstvo, ki bo postalo elita itd. Čutiti je obsojajoči in mobilizatorski ton, ki se poslužuje treznega sloga, se sklicuje vse bolj na neko imaginarno tradicijo, na zdrav duh slovenskega kmeta, ki je še imun pred židovskim boljševizmom ter je tako tudi prvi podprl domobranstvo. S stališča morale obsoja del izobražencev in politikov, ki so razbili narod, kar je izrabila Komunistična partija Slovenije, poslušna in vidna predstraža žida, ki je prežal na ugoden trenutek. Ob tem Rupnik boj slovenskega naroda na čelu s SD povezuje in vključuje v celotni evropski boj proti boljševizmu, kar je bilo očitno dosledno izvajanje nove nacistične propagandne linije, ki je s čisto nemških prešla na širše evropske osnove — na borbo celotne Evrope proti azijskemu boljševizmu in anglosaški plutokraciji. V tem poudarjanju morale, gnilobe parlamentarne demokracije, v poudarjanju katastrofe, ki so jo Slovenci doživeli leta 1941 in 1943, ki ima že

obeléžje apokalipse in ji daje neko mistično vrednoto odrešitve, Rupnik zelo spominja na koncept »nacionalne revolucije«, ki ga je v svoji propagandi izvajal režim maršala Philipa Pétaina v vichyjski Franciji.³² Vse bolj ga z njim družiti tudi sklicevanje na Boga, Previdnost in Usodo. Omenimo tu Rupnikove stavke kot so: »Red je zapoved božja, nered je delo satanovo«, »Verujemo v neskončnega boga, da bo naklonil svojo pomoč zdravim silam Evrope, da bo satanski naklep Žida propadel«, »Bog bo izbral narode, ki bodo hodili njegova pota« itd. Na nekoliko bolj pragmatično, a tudi paternalistično naravnost Pétaina bi pomislili, če primerjamo gesli, ki sta se jih kvizlinga posluževala. Za vichyjskega voditelja so bili pglavitni temelji družbe delo, družina, domovina, Rupnik pa je vzklikal: »Bog, narod, domovina!«³³ Sličnosti najdemo tudi pri srbskem fašizmu Dimitrija Ljotića, ki je podobno poudarjal združitev vseh narodnih sil v močno narodno gibanje, moč iracionalne božje Previdnosti, odločilni pomen srbskega kmeta in stanovske ureditve družbe. Politika se mora po Ljotiću vrniti na duhovno pot, kar bo Srbe spet privedlo na vodilno mesto itd.³⁴ Vprašanje je, koliko je v tem smislu na Rupnika vplivala slovenska ljotičevska skupina na čelu z Izidorjem Cergolom, ki se je leta 1944 vrnil iz Beograda in ga je Rupnik konec leta postavil za vodjo svoje aktivne propagande v okviru pokrajinske uprave. Opazovalci so že tedaj imeli vtis, da ta vpliv dejansko obstaja. Vsekakor pa je najti med Rupnikovimi in Cergolovimi govori in sestavki sumljivo podobnost v idejah in celo izrazih. Poleg Kocipra lahko imamo ravno Cergola za njegovega pglavitnega navdihovalca.

Rupnik se je posebej spet razgovoril septembra 1944, ko je bil imenovan za generalnega inšpektorja SD. Spet je povzdigoval SD do nebes, toda očitno ni mogel povedati ničesar bistveno novega. Šlo je le še za stopnjevanje in tu omenimo značilen izraz »falanga«, ki ga je uporabil v pomensko že znanem pozivu: »Zato tudi za naprej združite vse svoje sile v enotno vsenarodno falango za boj proti komunizmu do njegovega popolnega uničenja in iztrebljenja!«³⁵ Kar pet pridevnikov skupaj je za SD uporabil nato v govoru dijakom sredi oktobra 1944. Nosilec srečnejše bodočnosti je po njegovem »pravo, zvesto, vestno in hrabro-mlado SD«! Tudi na velikem zborovanju, prirejenem kot propaganda za »narodne pionirje« oziroma za delovno službo 29. oktobra 1944 na Kongresnem trgu je poudaril, da je »naše domobranstvo postalo borec za boga, narod in domovino in s tem nosilec prepričanja, na katerem naj bosta zgrajena novi evropski red in mir v družini narodov«,³⁶ dodal pa je, da so bile Vaške straže reorganizirane v pravo vojaško formacijo na povelje Führerja. Ponovno se je zahvalil domobranstvu v novoletni poslanici po radiu. SD bo po njegovem postalo porok »naše« zmage, naše varnosti in veljave v družini evropskih svobodnih narodov, prav tako pa bo tudi nosilec in izvajalec našega novega narodnega in družbenega reda, »v katerem bo vsak dobromislec Slovenec moral biti zadovoljen«. ³⁷ Kot novo bi tu podčrtali trditev, da bo SD v prihodnosti tudi izvajalec novega družbenega reda in ne samo garant. Ne takrat in niti pozneje pa ni bolj konkretno dopolnil oziroma ilustriral svoje vizije in prerokbe o za vse zadovoljstvo vzbujajočem novem družbenem redu. Iz drugih njegovih izjav lahko sklepamo le na to, da bi obveljala stanovska oziroma korporativna družbena ureditev. Dopolnjuje se še v tem, da namiguje, da

³² Pétainovo ideologijo je n. pr. orisal Yves Durand v svojem delu Vichy 1940—1944. Paris-Bruxelles-Montréal 1972, str. 63 sl., s stališča novejšje psihoanalize pa jo je analiziral Gérard Miller v knjigi Les pousse-au-jour du maréchal Pétain. Earis 1975.

³³ Slovenski dom 4. 11. 1944.

³⁴ Glej Dimitrija Ljotić, Socialno politične osnove sodobne Jugoslavije. Maribor 1938; Branislav Gligoričević, Napad ljotičevaca na studente Tehničog fakulteta u Beogradu u oktobru 1940. i rasturanje Ljotičevog »Zborac«. Istorijski glasnik, Beograd 1963, št. 2.

³⁵ Jutro 26. 9. 1944.

³⁶ Slovenski dom 4. 11. 1944.

³⁷ Slovenec 3. 1. 1945.

bi to lahko bilo doseženo tudi v drugih predelih, naseljenih s Slovenci. Tu se seveda postavi vprašanje konkretne izvedbe »novega reda« na slovenskih tleh, o katerem se pa niti nacisti javno niso hoteli bolj konkretno izraziti. Rupnik je vzbujal vtis, da ima neko upanje v razmeroma znosno prihodnost Slovencev tudi po zmagi Nemčije, pri čemer se je govorilo o Kranjski, na nekako združeno Slovenijo pa namigovalo. Vsekakor je bil general ne-utrujen v ponavljanju vedno istih fraz, saj je v omenjenem govoru spet zaključil: »Združimo vsi in vse svoje sposobnosti in sile v nerazdruženo enoto v in za našim SD!« Medtem je Rupniku pojem domobranstva res postal splošnega pomena, saj sicer predstavnikov časnikarjev sredi januarja 1945 ne bi naslovil kot najizrazitejše »predstavnike duhovnega domobranstva«. ³⁸

Proti koncu, v aprilu 1945, ko se je zanj neizprosno bližal prodor Jugoslovanske armade, osvoboditev Slovenije, poraz nacistične Nemčije in s tem konec vojne, je, kot da bi napovedoval katastrofo, najprej v velikonočni poslanici v slogu milenarijske apokaliptičnosti s trmasto vztrajnostjo pozval »Slovence in Slovenke« k združitvi vseh sil za svojim domobranstvom v »enotno pripravljenost in skupni udar vseh Slovencev proti komunizmu, ki prihaja v znamenju smrti« in ponovno »potem bo naš mali narod doživel svoje povelčanje in vstajenje svobode na častnem mestu med v krvi in ognju preizkušenimi narodi nove Evrope«. ³⁹ Ostal je torej zvest svojemu slogu in svoji preroški topoglavosti. Končno je v radijskem govoru »Slovincem ob odločilni uri« 21. aprila 1945 še enkrat podal retrospektivo svojih prizadevanj v boju proti komunizmu ter spet kot krono tega navedel »dično, hrabro SD«, ki ga postavlja kot vzor tudi v tem trenutku. Odklanja vsak sporazum s komunisti in poudarja, da je pripravljen na vse in da bo ostal s svojim narodom, da bo, če bi usoda tako hotela, za ta narod v boju z boljševismom tudi rad padel. Razglasil je tudi novo zapoved časa: Vse razpoložljive sile na razpolago domobranstvu, ki ostane slej ko prej nosilec nove svobode slovenskega naroda! ⁴⁰ Torej je vsaj v besedah skušal vztrajati do konca.

Tudi v času, ko Rupnik do SD ni imel nobene formalne pristojnosti, seveda ni ostal v odnosu do njega zgolj na deklarativni ravni, kot se to kaže v njegovih govorih. Omenili smo že nekatere konkretne zadeve, s katerimi se je ubadal, vendar je kljub temu pozneje izjavil, da se je v času od 11. novembra 1943 pa vse do septembra 1944 vzdržal vsakega mešanja v domobranske stvari. Dodal pa je, da je s posrednim tovariškim potom vendarle zmeraj opominjal komandanta Organizacijskega štaba in častnike, in sicer v skladu s svojo moralizatorsko naravnostjo, »da se drže čisti in ne mažejo ugleda s tihotapsko trgovino, samovoljnimi nezakonitimi postopki itd.« ⁴¹ To priznanje dejansko potrjuje opažanje podpolkovnika Milka Vizjaka, namreč, da je Rupnik hotel imeti vedno in povsod vpogled in kontrolo nad SD, kar je skušal izvajati na različne načine. Kot vojaka ga je to seveda izrecno zanimalo, kar je tudi venomer sugeriral nemškimi okupatorjem oziroma Rösenerju. Ta si je to ambicijo razlagal s tem, da je Rupnik zaradi nasprotovanja političnih strank svojo politično osamljenost hotel kompenzirati ravno na področju domobranstva. Rupnik v spominih tudi navaja, da so razni posamezniki in deputacije kmetov in beguncev stalno pritiskale nanj, da bi prevzel komando. Pravi, da tega ni mogel storiti zaradi Rösenerja, toda pismeno se je vseeno obrnil v tej zadevi na Rainerja. Ta se je posvetoval z Rösenerjem, ki je potem predlagal, da se napravi kom-

³⁸ Slovenec 17. 1. 1945.

³⁹ Slovenec 1. 4. 1945.

⁴⁰ Slovenec 22. 4. 1945.

⁴¹ AIZDG, fasc. 925/III.

promis s tem, da se prezidenta imenuje za inšpektorja SD, ki bi imel le neke nadzorne oziroma »pedagoške« naloge in kompetence. Rainer je predlog sprejel ter je nato Rösener na že omenjenem zborovanju 24. septembra 1944 v Unionski dvorani proglasil Rupnika za generalnega inšpektorja SD ter mu istočasno izročil pripadajoče znake in začasno listino o imenovanju. Čez nekaj časa je vrhovni komisar izdal še pravo odredbo o tem. S tem je menil, da je zadoščeno določenim slovenskim zahtevam, ker je na zunaj izgledalo, da je domobranstvo pod slovenskim poveljstvom, kar pa seveda ni bilo, saj je Rösener še vedno obdržal prvo in zadnjo besedo.⁴² Slednji je nove Rupnikove pristojnosti formuliral kot pravico, da je lahko obiskoval domobranske čete, odstranjeval z merodajnimi poveljujočimi različne pomanjklivosti ter da je imel priložnost pred množtvom izvajati govore v svojem smislu.⁴³ Rösener je v povojni izjavi navedel zanimivo ločevanje, saj pravi, da je bil Rupnik z začasnim dekretom imenovan le za inšpektorja ter šele pozneje z Rainerjevim imenovanjem za generalnega inšpektorja. Časopisna poročila o tej slovesnosti 24. septembra pa javno govore o imenovanju za generalnega inšpektorja z zanimivo argumentacijo, da gre za znak priznanja in hvaležnosti za vse delo, ki ga je Rupnik kot prezident izvršil.⁴⁴ Mogoče gre le za pomoto v Rösenerjevem spominu ali pa so za javnost »generalnega inšpektorja« kar predhodno lansirali. Vizjak je v svoji izjavi po vojni poudaril Rupnikovo pravico, da je s tem lahko nosil generalsko (generalmajor!) uniformo, da je lahko kontroliral domobransko šolstvo, oborožitev in opremo, kar ga navaja k sklepu, da je bilo to torej samo formalnega pomena, saj so zadevni predlogi že prej od častnikov preko njega prehajali na nemške okupacijske oblasti. Rupnik je s tem postal glede domobranstva le bolj aktiven ter je res začel inšpicirati nekatere domobranske enote in zlasti šole, tečaje. V Novem mestu so menda proti njegovemu imenovanju protestirali, ker niso marali Rupnika za komandanta, a ko so zvedeli za njegovo pravo funkcijo, so se pomirili.⁴⁵ Mogoče je bilo tudi to reakcija v sklopu vedno posebnega položaja in stališča »republike« v Novem mestu. Obveščevalec OF je to Rupnikovo imenovanje obrazlagal s tem, da si je okupator tako skušal nekoliko povečati vpliv v domobranstvu in da bo Rupnik preprečil razkroj, ki ga je povzročilo delovanje t. im. »Jugoslovanske vojske« v okviru SD, ob katero se je Rupnik dejansko pogosto obregnil.⁴⁶ V literaturi se pojavlja mnenje, da so Nemci hoteli s tem pokazati, da »domobranstvu priznavajo samostojnost in tako paralizirati preplah v domobranskih vrstah«.⁴⁷ Ta formulacija bo kar ustrezala resnici, posebno če jo primerjamo z Rainerjevo izjavo in opažanjem partizanskega obveščevalca. Vsekakor pa je bil važen, če ne celo odločilen element, za to prav Rupnikovo osebno prizadevanje, da bi dobil tudi neko formalno pristojnost oziroma oblast nad domobranstvom.

Šele v januarju 1945 je potem Rösener, ki je bil Rupniku kot generalnemu inšpektorju neposredno nadrejen, izdal službeno navodilo za njegove naloge. V šestih točkah navaja njegove naloge, izvrševanje službe, »izkoriščanje« ipd., a v bistvu ni bilo nič novega glede na to, kar smo omenili že zgoraj. Če to bolj sistematično obnovimo, so bile Rupnikove naloge: udeležba pri vseh načelnih zadevah SD, službeni pregledi, ki se nanašajo na obleko, organizacijo, opremo, disciplino, izobrazbo, personalne zadeve in sodelovanje z nemškimi službami. Vse to Rupnik izvršuje v obliki službenih pregledov, na lastno željo pa se lahko udeležuje tudi akcij. Po vsakem pre-

⁴² AIZDG, fond Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, fasc. 924/III.

⁴³ AIZDG, fasc. 925/IV.

⁴⁴ Jutro 26. 9. 1944.

⁴⁵ AIZDG, fasc. 925/IV.

⁴⁶ AIZDG, partizanski vojaški fondi, fasc. 52/IV.

⁴⁷ Križnar, str. 277.

gledu mora predložiti Rösenerju poročilo in kot glavno nalogo, mora mu podati predloge v zvezi z izboljšanjem stanja in razvoja SD. Zanimiva je bila Rösenerjeva pripomba, da se Rupnikovi pregledi nanašajo na sodelovanje nemških pa tudi na sodelovanje slovenskih službenih mest, kar »je zajamčeno po položaju, ki ga zavzema kot šef Pokrajinske uprave«. ⁴⁸ Rupnik je v poročilu o svoji inšpektorski dejavnosti zlasti poudarjal svoje zanimanje za šolanje domobrancev in da je dosegel, da se je v SS podčastniški šoli v Ljubljani odprl tudi slovenski tečaj, v katerem naj bi domobranski gojenci dosegli odlične rezultate oziroma celo prvenstvo nad nemškimi. Poudaril je tudi, da je za to dejavnost žrtvoval mnogo časa, da je obiskoval domobrance tudi na položajih, a da se seveda ni mogel mešati v operativne zadeve, saj je to slej ko prej vodil okupator, kar smo že ugotovili. ⁴⁹ Enote je tako začel inšpicirati že 2. oktobra 1944, zadnjic pa jih je obiskal na terenu konec aprila 1945 na Dolenjskem. ⁵⁰

Spet je pričel z veliko aktivnostjo in se tudi kot inšpektor na veliko razpisal in razgovoril. Že omenjeni obveščevalec OF je to formuliral z besedami, da je »pričel z veliko gonjo pisati proti ilegali in razvadam v domobranstvu«. ⁵¹ Vsa ta aktivnost se je kazala v številnih navadnih dnevnih poveljih, nenaslovljenih dopisih ter v vsaj eni zaupni naredbi in enem govoru domobranskim častnikom.

S tem je pričel že kar na dan imenovanja za generalnega inšpektorja, in sicer je tedaj izdal navadno in zaupno naredbo št. 1. V prvi, ki je izšla tudi v časopisju, ⁵² je predvsem apeliral na domobransko hrabrost, zvestobo in požrtvovalnost, od katere naj bi bil odvisen obstoj naroda kot tudi mesto slovenske domovine v na novo urejeni Evropi. Pri tem jih hrabri, češ da v boju niso sami, saj imajo ob strani prvega borca proti svetovnemu židovstvu, to je nemškega vojaka. Zato naj zaupajo v Boga ter naj uredijo svoje vrste ter se znebe vseh slabosti in naj poslušajo svoje vodstvo. Prav temu vodstvu, se pravi domobranskim častnikom, pa je bila namenjena zaupna naredba kot nasledek prejšnje. Tudi njih predvsem poziva, naj se izkažejo vredne svojega položaja, pri čemer pa po njegovem v tem času odločilne borbe ni dovolj, da izpolnjujejo samo svojo formalno dolžnost v predpisani službi. Čas namreč zahteva še mnogo več, in sicer se morajo povsem, s srcem in čustvovanjem posvetiti svojim vojakom ter pri tem spoštovati miselnost kmečkega naroda, ki tvori glavnino SD, z ničemer ne smejo žaliti čustev težko preizkušenega ljudstva, da si pridobe njegovo zaupanje. ⁵³ Zanimiv je pripis, da naj »podrejeni poveljniki« naredbo prečitajo pred strojem, kar je veljalo seveda le za prvo, navadno naredbo, ne pa tudi za zaupno, s katero so se seznanili le častniki. To kaže, da se je Rupnik vsaj v besedah izražal kot komandant, na kar opozarja tudi dejstvo, da je sploh izdajal akte z naslovi kot so naredba, ukaz ali povelje. Kot je že bilo razvidno, je v teh poveljih šlo bolj za nasvete politične, moralne in disciplinske narave, saj nekih dejanskih ukazov pač ni smel in ni mogel izdajati, zato so omenjeni »ukazi« le bolj po naslovu.

Že čez nekaj dni je Rupnik nato svojim podrejenim civilnim organom in pa Organizacijskemu štabu SD poslal nenaslovljen dopis, v katerem poziva domobrance na disciplinirano služenje vojske in posebej opozarja na samovoljne prebege in selitve iz enote v enoto ter pretirane želje po služenju v domačem kraju. Odločil se je, da bo take pojave zatrl ter zato poziva župane in okrajne glavarje, da spremljajo tozadevno stanje v svojem

⁴⁸ AIZDG, fond SD, fasc. 17/II.

⁴⁹ AIZDG, fasc. 925/III.

⁵⁰ Slovenec 28. 4. 1945; AIZDG, fond SD, fasc. 282/I.

⁵¹ AIZDG, fasc. 52/IV.

⁵² Slovenski dom 7. 10. 1944; AIZDG, fasc. 16/III.

⁵³ AIZDG, fasc. 16/III.

območju ter posamezne primere predajajo komandantom domobranskih enot. Domobrancem pa po 15. oktobru generalni inšpektor za take prekrške grozi s kaznimi, tudi smrtnimi.⁵⁴ To gesto je opazil tudi Protikomunistični odbor, ki je ob tem tudi predvideval, da se bo Rupnik od tedaj naprej predvsem posvetil domobranstvu.⁵⁵

V tem okviru je še posebej zanimivo Rupnikovo povelje št. 2 z dne 9. oktobra 1944, in sicer ne toliko zaradi njegove vsebine, kjer sicer spet povečuje vlogo domobranstva ter kliče k enotnosti vseh sil in proti strankarstvu, temveč zaradi priloge k temu povelju. V njej so citirane tri izpovedi generala Clausewitza ter ena izpoved Friderika Velikega. V njih gre za misli, ki opevajo tradicionalne pruske vojaške vrline hrabrost, svoboda, čut dolžnosti, vero v narod in oblast ter grajajo mehko, obup, pokorščino (tujcem) itd. Rupnik ob tem domobrancem zapoveduje, da se »poleg slovenske domobranske misli — Bog, narod, domovina« seznanijo tudi s temi »sijajnimi načeli, da bodo do kraja lahko izpolnjevali svojo dolžnost do domovine«.⁵⁶ Ta načela naj bi postala predmet neprestanega pouka in prepričevanja moštva.

V naredbi št. 3 ob božičnih praznikih ni nato general domobrancem izrazil ničesar novega, marveč je nadaljeval z običajnimi pozivi in slavo-spevi ter je to pot svoje velike besede samo še okrepil z aktualno religiozno terminologijo.⁵⁷ Želel pa je domobrancem poleg najboljših želja za božič še »vso vojaško srečo v novem letu 1945«. Podobno bi lahko rekli za njegovo velikonočno povelje konec marca 1945, ko domobrance v znamenju običajnega gesla hrabri, da je Bog na njihovi strani in jih še bolj prosi, da se poziva, da strnejo svoje vrste in dajo narodu in Bogu svoje zedinjene sile na razpolago »v zvestem izpolnjevanju svojih domobranskih dolžnosti«.⁵⁸ Lepe besede je pred tem uporabil tudi v povelju št. 7 z dne 18. februarja 1945, ko hvali zadržanje nekaterih domobranskih enot v bojih 7. februarja na področju St. Gora—Primož—Lipje z 18. divizijo ter »zapoveduje«, da si vsi pripadniki SD le-te vzamejo za vzgled in nato nadaljuje z običajnimi pozivi.⁵⁹ Podrejeni poveljniki so morali poleg tega povelja, ko so ga prečitali pred zborom, domobrancem podati še kratek navdušujoč govor. Vendar je Rupnik le redko imel vzrok za uporabo takih pohvalnih besed. Zaradi znane stanja v razpuščenih domobranskih enotah je imel mnogo več povoda za povsem drugačne »ukaze«. To npr. velja za njegovo povelje št. 8, izdano istega dne kot že omenjeno št. 7, ter povelje št. 5 z dne 9. januarja 1945. Medtem ko prvo obsoja predvsem običajno prakso med domobranci, to je ukvarjanje s črno borzo in tihotapstvom, pa je tisto z začetka leta veliko resnejše in zadeva bistvene politične probleme z značajem SD sploh. Spada v sklop stalnega Rupnikovega rohnenja proti t. i. ilegali oziroma vmešavanju političnih strank in drugih skupin v zadeve SD. Kot je znano, je nemška policija decembra 1944 aretirala več domobranskih častnikov na čelu s šefom Organizacijskega štaba podpolkovnikom Ernestom Peterlinom, članom Slovenske legije in več drugih protirevolucionarnih aktivistov, ki so se prek ilegale ali »Jugoslovanske vojske v domovini« povezali z zahodnimi zavezniki oziroma jugoslovansko kraljevsko vlado.⁶⁰ Odnos okupatorja, ki je za te stvari sicer že dolgo vedel, je nihal, se občasno poostрил, posebno sedaj, ko je odkril skrite zaloge orožja. V omenjenem povelju je Rupnik vse to izredno ostro obsodil, čeprav naj bi bil po pisanju nekaterih emigrantov po vojni tudi on vpleten v določeno povezovanje legalnih in

⁵⁴ AIZDG, fasc. 17/I.

⁵⁵ ARSNZ.

⁵⁶ AIZDG, fond SD, fasc. 274/III.

⁵⁷ AIZDG, fasc. 17/II.

⁵⁸ AIZDG, fasc. 16/III.

⁵⁹ AIZDG, fasc. 17/II.

ilegalnih jugoslovanskih protirevolucionarnih sil.⁶¹ V tem povelju pa je o politikih, ki so stali v ozadju, govoril le kot o »umazanih političnih špekulantih« in po njegovem SD tem gospodom prav gotovo ne bo pomagalo do oblasti.

Kar se tiče Rupnikovih osebnih kontaktov z domobranstvom smo že omenili njegove vizitacije enot na terenu, vendar pa gre predstaviti še en njegov priljubljen način — govore, namenjene domobrancem. Tu prav posebej izstopa izredno dolg govor, ki ga je imel 1. decembra 1944 pred domobranskimi častniki ljubljanskega garnizona.⁶² Zanimiv je uvodni del govora, kjer Rupnik poudarja kontinuiteto protiboljševiškega dela in daljnovidnost, ki jo je pokazal s svojimi opozorili na židovsko nevarnost že v svojem podobnem govoru januarja 1938 svojim častnikom iz šumadijske divizije v Kragujevcu.⁶³ Krivdo za tako hitro kapitulacijo slovenskega naroda pred boljševizmom vidi v znanih strankarsko-političnih razmerah, nezasluženo imenovanih kot »demokracija«. Sledi njegov obračun s politiki, ki se obračajo po vetru, medtem ko naj bi on zmeraj stal na istem stališču, to je — koristiti narodu, kar je bila njegova edina politika. Pri tem upa v SD, da bo glavni nosilec nacionalne misli vseh Slovencev; zaradi domobranstva bo možno prestati vse preizkušnje ter »zgraditi v pravično potegnjenih slovenskih etnografskih mejah slovensko narodno skupnost« itd. Tu bi bilo zanimivo vedeti, ali je nemška cenzura poznala predhodni tekst tega govora in to ravno zaradi njegovih nacionalnih programatskih stavkov. Rupnik naprej govori še o mednarodnopravni upravičenosti domobranstva, ki mora vzdrževati red pred boljševizmom. Želi, da bi domobranstvo zajelo ves narod, česar naj bi se ravno bali politični špekulanti, ki bi potem ne imeli nikogar več, ki bi ga mogli predstavljati. Sledili so še drugi zaničljivi izrazi na račun politikov kot npr. o unionskih kletah in norišnicah. Končno pozove častnike: »Proč s strankarstvom in cepljenjem narodnih sil!«, kajti njihova odgovornost je velika, obljublja pa jim, da bo v vseh naporih tudi on z njimi. Tako je ponovno izrazil svojo averzijo do politikov ter poudaril vlogo samega sebe, kot tistega, ki bo neomajno in do konca zvesto služil svojemu narodu. V tem govoru je tudi značilno, da je precej manj poudarjal vlogo Nemčije in zvestega nemškega vojaka, kar lahko pripisujemo dejstvu, da nastop ni bil javen. Zavedal se je, da je med domobranskimi častniki bilo mnogo liberalno in jugoslovansko orientiranih, zato je poleg drugega mnogo prostora posvetil ravno analizi propada stare Jugoslavije, čeprav je bil krivec za to po njegovem že vnaprej znan.

Kot zadnje Rupnikovo dejanje v vlogi generalnega inšpektorja SD lahko po vsej verjetnosti ocenimo poziv za prijavo novih prostovoljcev v SD, ki je izšel v časopisju 1. maja 1945 in ki sta ga podpisala skupaj z Rösenerjem.⁶⁴ To gre skupaj z drugimi tedanjimi dogodki uvrstiti med obupne korake, ki so jih poskušali okupator in njegovi domači sodelavci, da bi se izognili približajočemu se propadu. Vendar je bil ta poziv zares utopična gesta, saj tudi če bi imel kaj odmeva, bi efekt novih domobranskih prostovoljcev prišel do izraza veliko pozneje, pri čemer je seveda jasno, da tudi to verjetno prav v ničemer ne bi spremenilo toka dogodkov.

O generalu Rupniku bi se tudi poleg vsega dosedaj navedenega kot o osrednji osebnosti slovenske kolaboracije z okupatorjem dalo povedati

⁶⁰ AIZDG, fond Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, fasc. 923/II; Križnar, str. 282.

⁶¹ ARSNZ; Metod Mikuž, Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji IV, Ljubljana 1973, str. 290 (dalje: Mikuž, Pregled).

⁶² AIZDG, fasc. 279/III.

⁶³ Glej Divizijski general Leon Rupnik, Boljševizem orodje mednarodnega židovstva, Ljubljana 1944.

⁶⁴ Slovenec 1. 5. 1945.

še mnogo drugih stvari, in sicer tako z njegovega kot tudi zunanega, objektivnega vidika. Zanimiva bi bila analiza Rupnikovih pogledov na razvoj svetovnega položaja ter sprememb v tem pogledu, prav tako bi bilo pomembno vedeti, kako si je točno zamišljal odnos med Nemčijo in Evropo ter Slovenijo in Nemčijo v primeru nemške zmage. Položaj Slovenije je seveda v svojih govorih stalno omenjal, vendar le s pretežno optimističnimi splošnimi frazami, ki niso povedale dosti. Govoril je o združitvi tudi ostalih slovenskih pokrajin, o etničnih mejah, dejansko si je prizadeval za razvoj domobranstva na Primorskem in Gorenjskem, a je vprašanje, če je resno upal, da bodo nacisti res obnovili neko »Združeno Slovenijo«. Za njegovo vlogo kot predsednika pokrajinske uprave, inšpektorja ali voditelja SD je bilo značilno, da so jo njegovi pristaši izredno poveljevali, govorili o edino možni — Rupnikovi poti, njega pa slavili kot nekako odrešitev, kot malega Führerja. Šlo je za pretežno mlade a maloštevilne ljudi iz vrst ljotičevcev, Stražarjev in drugih ekstremnih klerikalnih disidentov, ki so ob siceršnji Rupnikovi politični osamljenosti zaslutili svoj trenutek in jih je general dejansko spravil na pomembne položaje. To je bila pravzaprav njegova »mladina«, o kateri je stalno govoril, da bo prinesla lepšo bodočnost narodu in iz katere je ob koncu pretežno nameraval ustanoviti nek svoj Narodni odbor, ki bi odrinil tistega, ki so ga že prej formirale tradicionalne politične stranke.⁶⁵ Iz teh mladih aktivistov ter intelektualcev in po drugi strani Slovenskega domobranstva je očitno kanil ustvariti novo, enotno in edino slovensko stranko, za katero lahko z veliko verjetnostjo smatramo, da bi bila fašistična tvorba. Konkreten načrt za njeno formiranje in delovanje nam ni poznan in verjetno ni obstajal, vendar pa bi se vsekakor zavzemala za korporativno-stanovsko družbeno ureditev, za kar je Rupnik dovolj odločno plediral. To so opazali tudi tedanji opazovalci, npr. podpolkovnik Vizjak, Ilegala in drugi.⁶⁶ Nadalje bi bilo potrebno poznati in upoštevati njegove stike ter pogajanja s hrvatskimi in srbskimi kolaboracionisti, njegov odnos do delovne službe oziroma akcije »Pöhl«, odnos do Italijanov, nadalje pomen, ki ga je dajal narodnim tradicijam v svojih načrtih in navsezadnje, kakšna je bila njegova filozofija v ožjem smislu. Tu naj omenimo, da je vsaj v svoji povojni izjavi govoril o neki nujni revoluciji in nekako opravičeval in približeval svoje stališče socialistični revoluciji. Ali to izvira iz njegovega do absurda priganega oportunizma, ali so to bile le nacional-»socialistične« fraze. Zanimivo in za končno oceno tudi potrebno bi bilo vedeti, koliko je pri njem igrala vloga preračunljivost, ambicije in koliko je bil le naiven oportunista in je morebiti celo dejansko verjel v vse tisto, kar je govoril in delal. Nekatere stvari kažejo na to, da velja bolj ta druga možnost. Vsekakor pa vsaj večina teh problemov ni neposredno vezana na usodo Slovenskega domobranstva in zato o tem pač ne bomo podrobneje razpravljali.

Neposredno in bistveno pa je usodo SD zadeval bližajoči se konec vojne in s tem osvoboditev Slovenije po prodrajoči Jugoslovanski armadi ter slovenskih partizanskih divizijah. Neposredno se je ta »grožnja« tikala tudi Rupnika, ki si je za domobranstvo toliko prizadeval in se je sedaj moral soočiti z vprašanjem, kaj bo z domobranstvom, kako ga uporabiti v zaključni bitki in kako ga rešiti. Po lastni izjavi je o tem dolgo razmišljal ter prišel do sklepa, da velja v končni fazi domobranstvo ločiti od okupatorja, se pravi, da bi dobilo samostojnost in proste roke. Potem bi se nadaljevala borba proti JA, po evakuaciji beguncev pa naj bi se tudi domobranstvo umaknilo na sektor za črto Pokljuka—Vintgar—Sava, kjer bi bila po njegovem možna daljša obramba. V zvezi s tem je sprva menil, da bi

⁶⁵ ARSNZ.⁶⁶ AIZDG, fasc. 925/IV.

bila zaradi štednje človeških življenj tudi nasprotna stran pripravljena na pogajanje in da bi bilo možno doseči ugodno kapitulacijo, kar pa se seveda ne sklada z njegovimi trditvami v govoru 21. aprila, kjer odklanja vsak sporazum s komunisti. Čeprav je malo verjetno, da si je glede tega takrat zares premislil, pa ta njegova razmišljanja vendarle kažejo njegov vojaški način mišljenja ter pomanjkanje političnega čuta, saj bi bila takšna rešitev ob tedanjem razmerju sil in značaju NOG popolnoma nemogoča. Vendar je Rupnik v nadaljevanju že sam razkril, da je računal predvsem čez nekaj časa na prihod zahodnih zaveznikov, ki bi ga nekako rešili. Kot mnogi drugi je s tem v zvezi računal na spor, če že ne na spopad med Sovjetsko zvezo in zavezniki, kar bi mu nudilo določene možnosti. Da pa bi ta načrt lahko izvršil, pa bi moral od Rösenerja, ki je bil še zmeraj gospodar položaja, dobiti dovoljenje za nekaj važnih stvari. Moral je dobiti odobrenje za izvedbo evakuacije, za to, da komanda SD preide v njegove roke in da se odcepi od Nemcev »še preden bi za to nastopila stvarna potreba,«⁶⁷ in končno, pod njegovo oblast oziroma komando bi morala priti Gorenjska in Gorenjsko domobranstvo, o čemer bi seveda odločal Rainer. V ta namen je od sredine aprila 1945 vršil stalen pritisk in čez deset dni v glavnem dobil načelno privoljenje za svoje zahteve. Teda je že pripravil govor javnosti in domobranstvu ter naredbo o prevzemu komande nad SD. Toda tedaj je iz ozadja stopil Narodni odbor, ki se je sicer že dalj časa pripravljal za te odločilne trenutke. V vojaškem pogledu je želel predvsem preleviti domobranstvo v »Slovensko narodno vojsko«, odstraniti Rupnika ter se ločiti od Nemcev in se predstaviti zahodnim zaveznikom kot nekako odporniško gibanje in kot pravi predstavnik slovenskega naroda. Le redki posamezniki kot npr. dekan Matija Škerbec so želeli, da Rupnik sicer prepusti politično oblast Narodnemu odboru, vendar vojaško vodstvo prevzame sam. 27. aprila je NO imel sejo, na kateri so sklenili, da pritisnejo na Rupnika, ki ni več primerna oseba, da odstopi (kot generalni inšpektor?), da se SD reši tutorstva, s tem pa dobi tudi samostojnost.⁶⁸ Sledil je nekajdnevni proces, v katerem je NO od Rupnika in Rösenerja hotel doseči uresničitve svojih zahtev. Najprej je k sebi povabil Rupnika na razgovor, da bi razložil položaj ter da bi pritisnil nanj. Na prvem sestanku ne NO ne Rupnik o domobranstvu nista izrekla jasne besede, general je le dejal, da bo zaveznikom všečno, če na tem prostoru dobe disciplinirano vojsko, takrat pa bo on odšel in na njegovo mesto bo stopil NO. To je slednji ocenil kot uspeh, vendar se je izkazalo, da je Rupnik s svojim odstopom mislil na pozneje, v tedanjem položaju bi bilo zaradi prisotnosti Nemcev to še nemogoče. To je bil tudi predmet spora v naslednjih dneh — NO se je želel čim prej odkrižati Nemcev in Rupnika, pri čemer pa je slednjega prostodušno izkoristil za posrednika v pogajanjih z Rösenerjem. Z Višjim SS in policijskim vodjo sploh ni šlo gladko, pri čemer pa tudi NO ni pokazal prevelike resnosti. Rösener je pri tem podprl Rupnika, da se proglasi za komandanta SD in se le-to pod njegovim poveljstvom osamosvoji od Nemcev. Prav tako pa je Rupnik pristal na to, da se politična oblast prenese na NO, za katerega je domneval, da mora imeti zelo dobre informacije in zveze z zavezniki, saj je nastopal, kot da bodo le-ti vsak čas v Ljubljani. Na sledečem sestanku med Rupnikom in delegacijo NO je general že odkrito vprašal, kakšne načrte imajo z domobranstvom. Iz sicer nejasnega odgovora o formiranju »Vojnega sveta« je spoznal, da so njega odpisali tudi v vojaškem pogledu. Zato je kljub temu sklenil, da se proglasi za komandanta SD, kar je zvečer 30. aprila objavil po radiu. Tako je izjavil v preiskovalnem zaporu po vojni in je to potrdil tudi pri zaslišanju

⁶⁷ AIZDG, fasc. 925/III.⁶⁸ ARSNZ.

na obravnavi. Toda NO je z vodstvom SD, predvsem s polkovnikom Krenerjem, imel že od februarja 1945 sporazum o prelevitvi SD v Ljubljansko divizijo Slovenske narodne vojske in večina častnikov SD je tudi bila za to. Sedaj je prišel Rupnikov proglas, kar so v domobranskem štabu očitno sprejeli z nezadovoljstvom. Rupnik je od enot dobil le redke čestitke, vzrok za to pa je bil, kot je zvedel potem, ker štab njegove naredbe in proglasa sploh ni razposlal domobranskim enotam. Pač pa je prišla k njemu delegacija Gorenjskega domobranstva, ki je želela, da čimprej pride pod njegovo komando. Rupnik je v spominih izjavil, da je izdal tudi o tem poseben proglas s privoljenjem Rösenerja. H generalu je nato prišel tudi škof Gregorij Rožman ter ga nagovarjal k odstopu, ni pa jasno ali kot prezident, na kar je Rupnik že pristal, ali pa je šlo za poveljstvo nad domobranstvom. V zvezi z »uporom« v Organizacijskem štabu je Rupnik nato k sebi pozval Krenerja in Vizjaka na zagovor. Prišla sta v spremstvu več častnikov, ki pa svojih zahtev niso imeli formuliranih ter jih je pozval, naj mu to naslednjega dne prinesejo pismo. Polkovnik Krener naj bi se od vsega tega distanciral. Dejansko je šlo za poskus odstranitve Rupnika s strani častnikov, za kar se je posebej zavzemal kurat dr. Ignacij Lenček, ki je prinesel tozadevne direktive od NO oziroma škofa. Ne glede na to, da sta Vizjak in Krener organizacijo puča odklonila, pa je ostalo dejstvo, da so bili mnogi višji častniki SD od strani NO povišani, Krener celo v generala, seveda ne SD, temveč »Slovenske narodne vojske«. Kar se tiče zgoraj omenjenih častnikov, je naslednji dan, to je 2. maja 1945 k Rupniku prišla skupina z zapisanimi zahtevami. Častniki se mu sicer zahvaljujejo za požrtvovalno delo, vendar nato zahtevajo njegov odstop kot komandanta SD.⁶⁹ Rupnik jim je obrazložil položaj in poudaril, da bo odstopil tedaj, ko bo smatral, da bo to zares potrebno. Po medsebojnem prepiru je potem večina častnikov svoj podpis pod spomenico preklicala, nakar je nekdo le-to raztrgal. Rupnik pravi, da je bilo na spomenici tudi Krenerjevo ime, vendar lahko na podlagi drugih virov sklepamo, da to ni bilo res.⁷⁰ Formalno je bila ta stvar tedaj torej odložena. Zvečer je še zadnjič govoril po radiu, kjer je razglasil prevzem vrhovnega poveljstva nad SD.⁷¹ Vprašanje je, zakaj je to objavil še drugič, če se je res že 30. aprila proglasil za komandanta. Zanimivo je pri tem tudi to, da časniki 1. maja niso ničesar poročali o kakem proglasu, medtem ko pa so objavili 3. maja besedilo njegovega proglasa od prejšnjega večera. Ali je iz tega moč sklepati, da proglasa 30. aprila sploh ni bilo in da so vse (dokazane) reakcije častnikov, škofa in drugih ljudi bile le reakcije na njegovo sicer znano, a še neuradno odločitev o prevzemu poveljstva. V literaturi je sprejeta verzija 30. aprila in Rupnik dejansko v svojih spominih ne govori o kakem razglasu in govoru po radiu 2. maja, vendar gre po drugi strani poročilo v časnikih jemati za verodostojen dokaz o tem, da je govor imel.⁷² Rupnik je v svojih spominih poleg drugega tudi zamešal en dan ter govori o tem, da je že zvečer 2. maja po vsem tem v njem dozorela odločitev, da odstopi tudi kot komandant SD in sicer naslednji dan, to je 3. maja. Če bi bilo to res, bi bila zmešnjava popolna, saj je še pred nekaj urami dosegel odpoved častniške zahteve in istočasno po časopisnih poročilih imel po radiu že omenjeni govor. Odstopil pa naj bi naslednji dan, ko je bil v časopisih objavljen njegov proglas. Verjetno je v spominih izpustil en dan, saj govori, da so v toku celega 2. maja k njemu prihajali ljudje ter zahtevali njegov odstop, naslednjega

⁶⁹ AIZDG, fasc. 925/III.

⁷⁰ ARSNZ. Formulacija nam dostopne verzije (?) častniške spomenice Rupniku je vsebinsko malo drugačna, govori predvsem o predaji politične oblasti in lojalnosti od Narodnega odbora ter o tem, da naj se jim on pridruži in da naj z njimi ostane »na svojem dosežanem položaju v SD«, kar pa je prečrtano s svinčnikom in dodano »v vodstvu SD«. Kaj je torej res?

⁷¹ Slovenec 3. 5. 1945.

⁷² AIZDG, fasc. 925/III; Križnar, str. 288; Mikuž, Pregled V, str. 68.

dne, to je 3. maja pa naj bi bila Ljubljana že preplavljena s proglasom Narodnega odbora o »prvi seji slovenskega parlamenta« in vsem, kar je iz tega izhajalo. Dejansko je šlo za 3. in 4. maj 1945. K dvomu, da je imel 30. aprila res govor po radiu z omenjeno vsebino, nas naveda tudi že znano dejstvo, da je v Rösenerjevem in njegovem pozivu k prijavi v SD dne 1. maja Rupnik podpisan še kot generalni inšpektor, toda po njegovi poznejši izjavi se je prejšnji večer že proglasil za komandanta in za to je imel tudi Rösenerjevo privoljenje.

Vendar pravzaprav te stvari niso toliko važne. Rupnik priznava tudi sam, da je spoznal neomajno nasprotovanje NO in tudi častnikov in drugih ljudi ter je sklenil (verjetno) že 3. maja, da odstopi tudi kot komandant. Medtem so tekla pogajanja NO z Rösenerjem glede osamosvojitve SD in predaje nemškega orožja in podobnega. Rösener pa je vse razen predaje politične oblasti odklonil ter je odredil svojemu štabu, da se lahko domobranci osamosvoje le v primeru, če ostanejo v Ljubljani, v primeru pa, da bi se umikali skupaj z Nemci, pa ostanejo še naprej pod poveljstvom njegovega štaba. Pri tem je Rösener Rupnika še pregovarjal naj ne »zapusti« domobranstva, ko mu je sporočil svoj sklep, podobno naj bi ga hrabil tudi sin Vuk, ki se je tedaj mudil v Ljubljani, češ da je »cela fronta« za njega. Vendar se je Rupnik odločil dokončno in že rezerviral mesto v nemškem transportu proti Koroški. 5. maja (ali šestega glede na Rupnikovo mešanje datumov) je predal politično »oblast« NO na pokrajinski upravi, še prej pa je pri Rösenerju potekala tozadevna slovesnost, kajti o tem je še vedno odločal Rainer, katerega odloke je sedaj Rösener prebral, med drugim tudi tega, da Gorenjsko pripoji k Ljubljanski pokrajini. Predaja poveljstva nad domobranstvom je bila pravzaprav brezpredmetna, saj Rupnik komande dejansko sploh ni prevzel, medtem ko so zadeve generalnega inšpektorja po njegovih besedah obsegale samo nepomembno korespondenco.⁷³ S tem je tudi nad SD formalno poveljstvo prevzel Narodni odbor, ki pa je kot prvo povelje poveljniku Ljubljanske divizije »Slovenske narodne vojske« generalu Krenerju naročil, naj se pripravi za umik na Koroško.⁷⁴ To se je v naslednjih dneh tudi zgodilo — kolaboracionistični domobranci iz Ljubljanske pokrajine ter Gorenjske so se skupaj z nemškimi okupatorji v strahu pred kaznijo slovenskega naroda umikali iz domovine. Še pred njimi je na žalostno pot emigracije krenil tudi general Leon Rupnik.

Résumé

LE GÉNÉRAL RUPNIK ET LA DÉFENSE TERRITORIALE SLOVÈNE (SLOVENSKO DOMOBRANSTVO / SLOWENISCHE LANDWEHR)

Boris Mlakar

Leon Rupnik représente sans doute le personnage central du camp contre-révolutionnaire et collaborationniste en Slovénie durant les années 1941–1945. De la période avant la capitulation de l'Italie, il faut souligner sa fonction de maire de Ljubljana; parallèlement, come le plus vieux officier slovène, par son autorité et divers plans militaires, il a indirectement influencé aussi la lutte contre le mouvement de libération nationale dans la Province de Ljubljana (Ljubljanska pokrajina).

Après le mois de septembre 1943, son rôle est devenu plus important encore, comme le nouveau occupant nazi l'a nommé président de l'administration provinciale. D'une manière ou de l'autre, Rupnik était aussi à la tête de la nouvelle formation collaborationniste, c'est-à-dire de la Défense territoriale slovène, ce qui est le sujet de l'étude présente. Sans doute, la Défense territoriale slovène n'aurait pas existé sans consentement de l'occupant, mais en plus, il fallait aussi que les

⁷³ AIZDG, fasc. 925/III.

⁷⁴ Križnar, str. 290.

facteurs slovènes aient été prêts à collaborer. Parmi ceux-ci, il faut mentionner les chefs réactionnaires du parti clérical, plusieurs officiers qui ont collaboré déjà avec les Italiens, et finalement Rupnik. Le général a joué le rôle essentiel au mois de septembre 1943 quand il négotiait la fondation de la Défense territoriale slovène avec les cléricaux ainsi qu'avec le chef de la police allemande, le général Erwin Rösener. A cette occasion, Rupnik s'est même proclamé commandant de la Défense, mais les Allemands lui ont tout de suite pris cette fonction et placé à la tête de la formation un état-major d'organisation. Le commandement a resté fermement dans les mains des nazis. Ainsi, Rupnik n'avait formellement aucune compétence sur la Défense, mais comme il était président provincial et symbole de la contre-révolution, l'opinion publique lui reconnaissait le rôle prépondérant aussi dans ce domaine. Malgré tout, Rupnik s'engage dans la mobilisation des recrues pour la Défense, dans la propagande et l'entraînement militaire le plus grand possible. Dans ses nombreux discours, il présentait la Défense comme son œuvre, en lui attribuant le rôle décisif pour l'avenir du peuple slovène. La Défense deviendrait un mouvement national qui éliminerait le fractionnement des partis politiques et, en conquérant le bolchevisme, deviendrait la base de la fondation d'une nouvelle Slovénie en cadre de la nouvelle Europe sous domination allemande. Il semble que Rupnik désirait et croyait en victoire des nazis, mais en réalité, il n'avait pas de sympathisants, même dans le camp contre-révolutionnaire, excepté quelques adhérents slovènes du fasciste serbe Dimitrije Ljotić.

En automne 1944, Rösener l'a nommé inspecteur général de la Défense ce qui aurait prouvé que les Slovènes avaient la commande dans leurs propres mains. Cependant, il est vrai que c'était l'occupant qui décidait de l'emploi et du sort des unités de la Défense jusqu'aux derniers jours de la guerre. C'était seulement à la fin d'avril 1945 que Rupnik a pu se proclamer commandant, mais quand les Allemands commençaient à reculer, il a abandonné la Défense à la conduite politique de la contre-révolution — au Comité national pour la Slovénie — et il s'est évadé en Autriche.

Arhivsko društvo Slovenije in arhivi Slovenije

izdajajo glasilo **ARHIVI**, ki je doslej izšlo v štirih letnikih (1978—1981). ARHIVI prinašajo razprave in članke s področja arhivistike in zgodovine institucij, seznanjajo z arhivskim gradivom in ga objavljajo, poročajo o delu arhivskih organizacij in Arhivskega društva Slovenije ter podajajo bibliografijo s področja arhivistike.

Revijo ARHIVI lahko naročite na naslov: Arhivsko društvo Slovenije, YU-61000 Ljubljana, Zvezdarska 1.

KRONIKA

Časopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zgodovinskega društva za Slovenijo že osemindvajseto leto izdaja svoje glasilo — »Kroniko«. Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske krajeve zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinopisje.

»Kroniko« lahko naročite na sedežu njenega uredništva in uprave ali na sedežu Zgodovinskega društva za Slovenijo na istem mestu — 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I. Letna naročnina za tri številke znaša za ustanove 250 dinarjev, za posmeznike 160 dinarjev, posamezna številka stane 100 dinarjev.

Po izredno ugodnih cenah so na razpolago tudi večinoma vsi starejši letniki revije: od 6/1958 do 23/1975 po 50 din, letnika 24/1976 in 25/1977 po 75 din.

V seriji »Knjižnica Kronike« so doslej izšle naslednje publikacije:

- Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Sergij Vilfan — Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MEŠTNE HIŠE (1958). 128 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Peter Vodopivec, LUKA KNAFELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani. Cena: 30 dinarjev.

GORIŠKI LETNIK — ZBORNIK GORIŠKEGA MUZEJA

Goriški muzej (Nova Gorica) je začel leta 1974 izdajati svojo redno letno publikacijo z naslovom »Goriški letnik«. Doslej je izšlo sedem števil. Zbornik prinaša znanstvene in poljudno-znanstvene prispevke predvsem s področja arheologije, etnologije, zgodovine, zgodovine umetnosti, literarne zgodovine; prispevki so vezani prvenstveno na prostor severne Primorske ter sosednje Furlanije. Tako sodelujejo v zborniku tudi tuji pisci z obmejnih področij. »Goriški letnik« želi biti tudi revija, ki naj ustvari dialog na znanstveni ravni ob naši zahodni meji. K temu naj poleg objav znanstvenih člankov pripomorejo tudi ocene in poročila o različnih periodičnih publikacijah, ki izhajajo v deželi Furlaniji-Juljski krajini.

»Goriški letnik« lahko naročite pri Goriškem muzeju, Grajska 1, YU-65001 Nova Gorica.